

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРБОЛУЖИЦЬКОЇ МАТИЦІ

Систематизацію джерел та глибокий аналіз наукових робіт з питань історії Матиць у комплексному вигляді вітчизняною історіографією поки що не здійснено, а тому автор вважає за необхідне розглянути цю тему. Об'єктом дослідження визначимо не всю історіографію і джерельну базу по слов'янським Матицям, а лише одну складову частину – Матицю серболужицьку.

Щонайперше, вважаємо за доцільне запропонувати групування джерел і наукових робіт з історії Матиці серболужицької. Основну групу джерел з вивчення процесу культурно-національного відродження лужицьких сербів складає значний масив неопублікованих архівних матеріалів, суттєво важливі з-поміж яких містяться не тільки у фондах центральних і регіональних архівів Німеччини, Чехії, Польщі - малодоступних для українських вчених з об'єктивних причин, але й у документосховищах України та Росії. Не менш значиму групу складають опубліковані джерела. Важливі дані щодо національного і соціального руху лужичан приводяться у комплексі документальних видань і збірок, які вийшли друком протягом XIX-XX ст. у Німеччині, Росії та інших країнах. До опублікованих джерел з історії національного відродження лужицьких сербів і втому числі Матиці варто віднести й щоденники подорожей, етнографічно-історичні замітки й статті, листування провідних серболужицьких, російських, українських та інших славістів періоду XIX ст. Багатий фактичний матеріал стосовно культурного і соціального життя лужицьких сербів їх національних організацій містять преса і періодичні видання як започатковані в першій половині XIX ст. лідерами меншини, так і загальні друковані органи Німеччини й сусідніх з нею слов'янських земель, а також Російської та Австрійської (потім, з 1867 р. - Австро-Угорської) імперій того часу. Джерелом, використаним автором у роботі, є і серболужицька періодика XX ст., в тому числі видання Матиці та сучасні видання на мові національної меншини, які виходять, зокрема, не лише у ФРН, але й Польщі та Чеській Республіці. Принципово новим джерелом з вивчення етноісторії сербів-лужичан, недостатньо опрацьованим українськими істориками, є масив документального матеріалу в Німеччині, Росії та інших державах, доступ до якого забезпечує використання всесвітньої мережі Інтернет. Порівняльний аналіз та критичний підхід до всіх з перерахованих джерел дозволяють більш об'єктивно висвітлити історичний процес національного відродження сербів-лужичан у період 1815-1870 рр. та провести історичні паралелі з проблемами розвитку цієї національної меншини в сучасній ФРН.

Специфікою вітчизняної і зарубіжної історіографії з досліджуваної теми є її тісне переплетіння із джерелами. Це означає, особливо стосовно робіт лужицьких, німецьких, російських, українських, чеських, польських та інших дослідників-славістів XIX ст., що, крім науково-аналітичного характеру, вони нерідко мають форму документальних свідчень безпосередніх очевидців культурно-національного підйому лужичан того часу. Такий - джерельно-історіографічний характер мають насамперед подорожні спостереження-записки і щоденники російських вчених. За традицією, своєрідний "польовий" матеріал з Лужиці наводиться і в роботах московської сорабістичної школи другої половини XX ст. - початку III тисячоліття. Можливо, й тому російська історіографія з питань національного відродження сербів-лужичан є значно багатшою, ніж скромні здобутки української історичної школи на терені вивчення минулого лужицької етноспільноти.

Але, у той час, як і сучасна російська сорабістика в побільшості не здатна вийти за традиційні рамки своєрідного неослов'янофільства, українська історико-народознавча школа досліджує еволюцію сербів-лужичан у ширшому контексті пробудження слов'янства впродовж XIX ст. Беззаперечним досягненням нинішньої української сорабістики, особливо її львівської школи, є, по-перше, ґрунтовні студії з історії мови і літератури, та й загалом культури серболужицької етноспільноти, по-друге, інтенсивне вивчення лужицько-українських і у цілому лужицько-слов'янських зв'язків і взаємовпливів у XIX ст., і, по-третє, підтримка й до теперішнього часу плідних контактів із науковими центрами та вченими Німеччини, Росії, Білорусі, Чехії, Польщі та інших країн, які спеціалізуються на вивченні сорабістичної проблематики. Тому, цілком не випадковим є регулярне проведення з 80-х років XX ст. саме в Україні на базі Львівського національного університету міжнародних сорабістичних семінарів. Це засвідчує високий авторитет української і, зокрема, львівської школи сорабістики та перетворення її у визнаний в Європі центр дослідження культури й історії сербів-лужичан. Впродовж останніх років саме львівськими вченими зроблено плідні кроки для збагачення джерельної й історіографічної бази української сорабістики, вони ж провели солідне дослідження з діяльності Галицької матиці у Львові. Зокрема, у 2001 р. вийшов друком унікальний каталог "Сербська Лужиця у Львові", з описом понад 1000 серболужицьких книг і видань, які зберігаються зараз в основних бібліотечних і приватних книжкових колекціях Львова [1]. Логічним продовженням такої історіографічної та джерелознавчої роботи могла б бути загальноукраїнська систематизація матеріалів з серболужицької історії та українсько-лужицьких зв'язків.

Основні джерела з історії Матиці представляють собою цікавий науковий масив. Неопубліковані джерела з історії лужицьких сербів містяться в німецьких, польських, чеських, російських та українських архівах. Найбільш багатий матеріал сконцентровано, безумовно, у ФРН і, насамперед, у фондах Сербського інституту (м. Будишин-Баутцен). У складі Інституту є Сербська центральна бібліотека (СЦБ) та Сербський культурний архів (СКА). Книжковий фонд бібліотеки становлять понад 80 тис. видань [2]. Цінний історико-джерельний матеріал СЦБ складає, зокрема, повна колекція серболужицьких газет і журналів, які виходили з початку XIX ст. А в сховищах СКА Інституту наявний архівно-документальний матеріал сягає у довжину понад 300 м. Зараз тут зібрані майже всі матеріали лужицького товариства "Домовіна", крім іншого товариство, накопичило впродовж 50-80-х років XX ст. повну збірку протоколів і документів основної національної культурно-просвітницької організації "Матиці Сербської" (верхньо- і нижньолужицької) за другу половину XIX ст. В 1941 р. нацистський режим конфіскував весь архівний матеріал Матиці, і тільки частина з нього після поразки Німеччини була повернута лужичанам - із створенням у лютому 1949 р. СЦБ та в 1951 р. в Будишині Інституту Серболужицького народознавства. А інша частина була вивезена в СРСР. Радянська сторона повернула її до Будишину тільки у 1971 р. [3]. Перший фонд СЦА - "Залишки архіву Матиці Сербської був реконструйований Фрідо Метшком у 1956 р., що заклало основу архівної збірки. Крім того надалі були створені фонди спадщини членів Матиці Сербської та архівні колекції Матиці Сербської. В 1962 р. прийнято рішення про збереження у фондах СКА документів і поточних архівів усіх серболужицьких установ культури й освіти і лужицьких культурно-національних спілок. Поряд з цим СКА збирає також і фондує дисертації, статті та фотографії і плакати й інші матеріали з серболужицької тематики. Таким чином, найбільш повні і багаті фонди СКА та СЦБ складають основу досліджень з історії Матиці. Позитивом є те, що доступ до них зараз став можливим і за допомогою мережі Інтернет, зокрема, через спеціально створений сайт Сербського Інституту [4]. Слід віддати належне і синтезуючій роботі Ф.Метшка по створенню дійсно науково

обґрунтованого каталогу архівних матеріалів із фондів СКА, який був у 4-х томах опублікований дослідником в 1963-1977 рр. [5]. Запропонована Ф.Метшком систематизація фондів СКА збереглася до теперішнього часу і є основою архівної збірки Сербського Інституту в Будишині.

Збір лужицьких документів і письмових пам'яток з історії Матиці, які зараз містяться у фондах СКА, був започаткований святенником Петром Поніхом і його синами Богувером і Бедрихом наприкінці XVIII - початку XIX ст. Надалі колекціонуванням і збереженням документів та рукописів займалася заснована в 1847 р. Матиця Сербська. Впродовж другої половини XIX - першої половини XX ст. найактивнішу участь у формуванні документальної збірки серболужицького архіву брали: Я.Г.Іміш - перший бібліотекар Матиці Сербської, історик К.А.Йенч, філолог А.Мука, вчитель А.Голан та багато інших [6, 109].

Документи у фондах СКА згруповані в окремі колекції, найважливішими з-поміж яких у контексті теми нашого дисертаційного дослідження є матеріали Матиці Сербської, починаючи з 1845 р. - підготовчі документи, проекти і статuti цього товариства, списки його членів, протоколи засідань, звіти та листи. Зокрема, тут знаходиться майже повне документальне зібрання пов'язане із заснуванням Матиці Сербської [7]. Другу, не менш важливу групу архівних джерел в СКА складають рукописні матеріали з історії лужицького культурно-національного руху, літератури, мови і культури етнічної меншини починаючи з середини XVI ст. Серед них знаходяться і статистичні матеріали щодо кількісного складу населення Лужиці. Окремо виділені рукописні фонди провідних діячів національно-культурного руху, зокрема, лідера серболужицького відродження Яна Арношта Смоляра (1816-1884). Загалом, перша архівна колекція Матиці Сербської в СКА, систематизована ще в 50-60-ті роки XX ст. Ф.Метшком, складала 270 томів-картонів із 1641 одиницею збереження.

У групі т.зв. додаткових фондів до документів Матиці Сербської - в основному отриманих з Бауценівського державного архіву та повернутих із СРСР (обсягом 17 томів-картонів) містяться, поряд з іншим, протоколи даного товариства з 1860 р. до кінця XIX ст., а також надзвичайно важливий матеріал з характеристики серболужицького руху революційного періоду 1848-1849 рр. Наприклад, листівки, підготовчі матеріали до звернень і протоколи засідань спеціальної комісії лужичан із складення петиції сербського населення до саксонської королівської влади в 1848 р. та сам текст т.зв. "Великої петиції". Є тут навіть відомості про участь сербської депутації 18 червня 1853 р. у торжествах з нагоди весілля принца Альберта фон Сакського, коли взаємини між лужичанами і королівським двором Саксонії були чи не найтіснішими внаслідок поміркованої позиції населення Верхньої Лужиці в революції і збереження вірності королю. У фондах Матиці Сербської в СКА збереглися й матеріали окремих місцевих організацій лужичан періоду 1848-1849 рр., наприклад, радвортського, нездашанського, барцького та інших локальних сербських товариств.

У СКА також є спеціальні фонди з документами, присвяченими народній творчості і музикально-мистецькому життю сербів-лужичан, починаючи з 40-х років XIX ст. Окремими добірками зберігаються фотодокументи та аудіо й відеоматеріали. Архів колекціонує в сучасності і всі дисертаційні роботи з лужицької історії.

В силу регіональної приналежності автохтонного лужицького населення джерела з їх культурно-національного руху, особливо офіційні документи властей, петиції і заяви окремих груп і організацій сербів-лужичан зберігаються у земельних архівах Саксонії та Пруссії. За допомогою мережі Інтернет став можливим доступ до сайту офіційного Матиці. Тому використання цілого ряду електронних джерел дозволяє значно розширити уяву про минуле і сучасне Матиці серболужицької.

Розглядаючи джерельну базу дослідження історії Матиці ми не можемо обминути праці науковців і людей які безпосередньо прийняли участь у суспільно-політичній діяльності Матиці. Насамперед це Я.А.Смоляр. Він розбудив лужицьких сербів. Повним правом називають його патріархом серболужицького народу і воскресителем серболужицької мови. Кінчивши гімназію в Будишині, університет у Братиславі, в 1842 був у Празі, видав лужицькі пісні, перекладав, заснував сербську Матицю і редагував її видання. Смоляр їздив у Польщу і Москву на з'їзд 1867 р. В 1881 р. приїздив до Варшави і до Петербургу за поміччю для лужицької справи але їздив надарма. Був у Казані, Києві, Москві, Нижньому Новгороді.” [8].

Як свідчать документи, Росія виконала роль жандарма у придушенні національно-визвольної боротьби підневільних Австрійській імперії народів. С цього приводу на нашу думку цікавими будуть документи в яких відображається діяльність слов'янських благочинних товариств [9]. Відомо, що на протязі багатьох років товариства підтримували тісні стосунки з слов'янськими Матицями в тому числі і “Лужицькою”. В архівах України зібрана достатня кількість документів присвячених діяльності національно-культурних об'єднань [10]. Та як свідчать документи, уряд Російської імперії, за допомогою фіскального апарату спостерігав за діяльністю слов'янських товариств [11].

На жаль, в українській, російській та й колишній радянській історіографії тематичних публікацій документальних матеріалів з історії лужицького національного руху в XIX ст., створення Матиць майже не має. Тільки у московському виданні, ще 1948 р. “Документи до історії слов'янознавства у Росії (1850-1912 рр.)” опубліковано досить об'ємне листування російських славістів, які цікавилися історією сербів-лужичан, - О.Ф.Гільфердінга, І.І.Срезневського, В.І.Ламанського та інших, а поряд з цим і листи 1859-1861 рр. Я.А.Смолера (у книзі - “Смоляра”) до російської Академії наук, М.Горника - до І.І.Срезневського з пропозиціями про взаємообмін новими книжковими виданнями [12, 27-28;32]. Більш предметний матеріал з історії російсько-лужицьких наукових і культурних зв'язків міститься у спеціальній публікації С.О.Виноградова в “Славянском архиве” за 1962 р., але вона документально висвітлює тільки період другої половини XIX ст. [13]. Правда, щодо цього видання, як, до речі, й інших публікацій колишнього СРСР та й сучасної Росії, після ознайомлення з текстом документів формується стереотип, що провідні діячі серболужицького руху XIX нічим іншим не займалися, як тільки канюченням грошей у російських правлячих та наукових кіл для особистих і національно-культурних потреб. Можна стверджувати, що таким дещо тенденційним підбором документального матеріалу і надалі утверджується ідея про Російську імперію XIX ст. як “заступницю” слов'янства та його єдину фінансову опору. Але, факти засвідчують, що чисельні звернення лідерів тих же лужицьких сербів у 60-70-ті роки XIX ст. до російських представників за фінансовою підтримкою не завжди знаходили відгук, а, наприклад, Я.А.Смолер під час другої поїздки в Росію навіть через благодійні акції не зумів зібрати необхідні кошти для функціонування Матиці сербської.

Певний матеріал можна знайти у періодичних виданнях, що зберігаються в бібліотеках Росії. Наприклад праці видатного серболужицького діяча, патріота, фундатора Матиці сербської Я.Радисерб-Вели. Він залишився в національній історіографії самого малочисельного народу, як демократ та послідовний пропагандист республіканських та конституційних ідей [14]. Не випадково, що саме він з числа старого покоління діячів національного відродження активно працював у газеті “Serbski Nowinkar”, де докладно інформував читача з революційними подіями 1848 року у Німеччині та Польщі.

Найбільш активними діячами культурно-національного руху лужичан у 30-40-і роки XIX ст. був Г.Зейлер (1804-1872). Він отримав освіту у Лейпцігському університеті, спеціалізувався на кафедрі славістики, з часом стає одним з засновників Матиці Сербської, був фундатором лужицької національної школи, яка стала осередком збереження слов'янської етнічності у Німеччині. Його праці використовувалися у освітніх закладах та літературі [15], а газета "Tydzenska Nowina", яка була ним започаткована, набрала загальнонародного агітаційного характеру [16].

На часи становлення національного лужицького руху припали молоді роки Я.Радисерб-Вели, пропагандиста демократичних та республіканських поглядів. Його діяльність публіциста була широко відомою в Лужиці, а праці перевидавалися та служили посібниками для багатьох поколінь серболужицьких патріотів [17]. Поряд з ним працював інший засновник Матиці Сербської Я.Б.Мучінк, який після закінчення Будишинської семінарії був шкільним вчителем, де, передусім, виховував повагу учнів до своїх національних традицій та культури. Він вважав, що суспільний розвиток поступово призведе до визнання титульним етносом громадянської та правової рівності серболужичан, їх культури.

Слов'янська сорабістика і історія Матиці представлена, насамперед, польськими, чеськими та словацькими науковцями. Для поляків А.Кухарського та В.Ельського, мотивацією для сорабістичного дослідження стало бажання продемонструвати пагубність культурного і політичного німецького оточення, яке має асимілюючий вплив на слов'янство [18]. В працях згаданих науковців демонструється віра в притаманний полабсько-лужицькому слов'янству суспільний демократизм їх організацій, який був порушений зовнішнім германським військовим фактором. Праці А.Парчевського, що були надруковані у лужицькому періодичному виданні "Часопис Матиці", вміщують критику офіційної політики національно-культурних обмежень, що призвела до падіння етнічної чисельності та пригальмувала культурний розвиток народу. Так, в 52-у номері названого журналу публікується праця "Прусські серби по статистиці літа 1890" [19], де висловлюються обвинувачення в адресу державного керівництва, яке неухважно відноситься до культурних проблем меншини, що призвело до того, що "серби ... свою рідну мову забули та признали свою причетність до німецького народу".

В 1892 р. побачила світ праця В.Францева "Матица сербська в Будишині" [20]. Славист закінчив Варшавський університет і довгий час працював в ньому професором слов'янської філології. Після пролетарської революції 1917 року він емігрував до Праги, де працював у Карловому університеті. Вчений виділяє три етапи в історії народу: перший – германізація полабського слов'янства до XVI ст., другий – реформація, яка нанесла етносу остаточного удару по його національно-культурній самобутності, і останній – починається по закінченню наполеонівських війн, коли лужичани попали під владу Прусської корони. Перспективи майбутнього народу на думку В.Францева безрадісні по причині реально існуючої загрози повної асиміляції і тому діяльність національно-культурних товариств, на думку В.Францева є джерелом національної перспективи.

Підсумовуючи аналіз розвитку джерельної бази дослідження Матиці сербської в XIX-XX ст., слід зазначити, що всім етапам розвитку частини слов'янознавства, що присвячена лужицьким сербам і їх національно-культурному товариству - Матиці, була притаманна увага дослідників до наукового розгляду процесу національно-культурного становлення та відродження етносу. Ця проблема широко представлена в історіографії XIX початку XX ст., де був зібраний значний фактичний матеріал, як результат насамперед безпосередніх спостережень за вищезгаданим процесом з боку науковців-сучасників. Загалом, попри ідейно-концептуальні відмінності, всі історичні роботи

різних національних шкіл - серболужицької й німецької, російської, польської, чеської та словацької й інших, так само, як і ліберально-демократична з одного боку, марксистська - з іншого історіографія мають важливе значення для вивчення історії Матиці і національного відродження сербів-лужичан у XIX ст.

1. Сербська Лужиця у Львові. Каталог / Відповід. В. Моторний. - Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І.Я. Франка, 2001. - 134 с.
2. Sorbische Zentralbibliothek. - <http://www.serbski-institut.de/sibibl1.html>.
3. Sorbisches Kulturarchiv. - <http://www.serbski-institut.de/sibibl1.html>.
4. Das institut. <http://www.serbski-institut.de>
5. Mešr, Frido. Bestandsverzeichnis des Sorbischen Kulturarchivs in Bautzen : /In 4 T./ - Bautzen : Domowina, 1963-1977.
Т. 1 : Das Restarchiv der Maćica Serbska. - 1963. - 131 s. : ILL. - (Spisy Instituta za serbski ludosput; Čo. 20).
Т. 2 : Nachlässe von Mitgliedern der Maćica Serbska. - 1976. - 190 s. : ILL. - (Spisy Instituta za serbski ludosput; Čo. 45).
Т. 3 : Das Depositum Wendenabteilung. - 1967. - 171 s. : ILL. - (Spisy Instituta za serbski ludosput; Čo. 35).
Т. 4 : Archivalische Sammlungen der Maćica Serbska. - 1977. - 127 s. : ILL. - (Spisy Instituta za serbski ludosput; Čo. 51).
6. Васильев Л.М. Новый систематический каталог Лужицкого архива культуры // Советское славяноведение. - 1965. - № 4. - С. 109.
7. Sorbisches Kulturarchiv. - <http://www.serbski-institut.de/sibibl1.html>.
8. Письма проф. Львовского университета Я.Ф. Головацкому от корреспондентов с фамилиями на буквы Б, Г, Д, Е, К, Н, П, С и не установленных лиц // ЦДАУ м. Львів. - Ф. 309. Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка. - Опис 1. - Од. збер. 2299.
9. Див.: Отчет Киевского славянского благотворительного общества за 1877 год от 22 января 1878 года // ЦДА м. Київ. - Ф. 442. Канцелярия Киевского, Подольского и Волинского генерал-губернатора. - Оп. 56, - Од. зб. 80. - 36 л.
10. Учено-литературное общество "Галицко-Русская Матица" во Львове в историческое общество "Нестора - летописца." // Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф. 8. (Коллекция университета св. Владимира). - Од. зб. 3170 - 3171. - 3 л.; Бібліотека інституту "Оссолінеум" у Львові // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. - Ф. 5. - Од. зб. 532.
11. Высочайшее утверждение правил определяющих отношения к славянским благотворительным обществам. Рік 1878. // Там само. - Од. зб. 80. - 42 л. Ф. 442.
12. Документы к истории славяноведения в России (1850-1912). Под ред. акад. Б.Д. Грекова. - М., 1948. - С. 27-28; 32.
13. Виноградов С.А. Документы о научных и культурных связях России с Лужицкими сербами во второй половине XIX - начале XX в.в. / Славянский архив. Сборник статей и материалов. Под ред. С.А. Никитина. - М. : Из-во АН СССР, 1962. - 287 с.
14. Див.: Radysserb. J. Butwa Pola Budyschina. 1813. - Budyšin, 1891. - 135 s.; Йогож. Wobradženka. Episka basen w 19 spěwach. - Budyšin, 1895. - 78 s.; Йогож. Sabawu. Powjedanczka sa lubych sserbow. - Budyšin, 1901. - 79 s.; Йогож. Přislowa a přislowne hrónčka, a wuslowa Hornjolužiskich Serbow. - Budyšin, 1902. - 314 s.
15. Див.: Zejler H Unvergessen bleibt das Leid: Fuswahl seiner Gedichte. - Budyšin: Domowina, 1964. - 132 s.; Його ж; Serbske fabule. - Budyšin: Domowina, 1966. - 95 s.
16. "Tydzenska Nowina". 1842. Geschichte der sorben. Das elektronische Archiv. - <http://www-user.tu-cottbus.de/Sorben/inhalt06/domowina/com/history.html>.

17. Див.: Radysserb. J. Wobradženka. Episka basen w 19 spěwach. - Budyšin, 1895. - 78 s.; Його ж. Sabawy. Powjedanczka sa lubych sserbow. - Budyšin, 1901. - 79 s.; Його ж. Přislowa a přislowne hrónčka, a wuslowa Hornjoložiskich Serbow. - Budyšin, 1902. - 314 s.
18. Jelski W. Luhyce. - Warszawa. - 1892. - 76 s.
19. Parčzewski A. Serbia w Pruskej poličenju lada z leta 1890 // ČMS Let.LII. - 1899. - S. 65-88; Його ж. Parčzewski A. Wo nadawkach historisko-archaeologiskeho wotrjada Macicy Serbskeje // Casopis Macicy Serbskeje - L. 53. - S. 3-14.
20. Див.: Францев В. Матица Сербская в Будишине (1847-1897). По поводу пятидесятилетия ее существования // ЖМНП - С.-Пб., 1897. - Ч. 311. - № 6. - С. 302 - 331; Йогож. Статья о народной выставке серболужичан в Дрездене // ЖМНП - 1898. - Ч. 318. - С. 467 - 477; Йогож. Главнейшие моменты в развитии чешского славяноведения. - Варшава, 1901. - 43 с.; Йогож. Польское славяноведение конца XVIII и первой четверти XIX ст. - Прага : Прага чешская, 1906. - 491 с.

SUMMARY

J. Bevziuk. The base of research of the Serboluzhytska matytsia.

Sorbs - the Slavic people, that live on the territory of Germany. The phenomenon of the smallest Slavonic nation presents the scientific interest in the context of the research of national, cultural and ethno political development of the nations of European continent.